

Sükösd Miklós

A cenzúra: gondolatgyilkosság

Táncsics Mihály a sajtószabadságról és a társadalmi nyilvánosságról

Milyen érveket fogalmazott meg Táncsics Mihály a cenzúra ellen és a sajtószabadság mellett nevezetes művében, a *Sajtószabadságról nézetei egy rabnak* című 1844-es kis könyvben? Honnan merítette szellemi inspirációját, kik voltak szellemi forrásai? Hogyan küzdött a cenzúrával, saját könyvei és lapjai megjelentetéséért? Táncsics a szó szoros, fizikai értelmében vett sajtó (a nyomda) állami korlátoktól mentes használatáért harcolt. Hogyan illeszkednek a sajtószabadság melletti elméleti érvei saját lapkiadói és aktivista tevékenységéhez? Hogyan tagolódnak elvei a sajtószabadságról folytatott 19. századi hazai vitákba?

Kulcsszavak: cenzúra, médiaszabadság, mély felvilágosodás, nyomda, nyomtatás, plebejus nyilvánosság, polgári nyilvánosság, sajtótörténet, szamizdat, tamizdat

„Hol szolgálélek nincs, zsarnok nem támadhat”

Táncsics Mihály: *Sajtószabadságról nézetei egy rabnak* (1844/1846: 16)

1. Bevezetés

Az alábbi tanulmány egy rövid életrajzi vázlat után amellett érvel: Táncsics Mihályra az amerikai sajtószabadság-felfogás hatott reformkori kortársai és a felvilágosodás francia és német klasszikusai mellett. Táncsics egész élete összefonódott a szabad sajtóval és a cenzúra elleni harccal. A szabad sajtó melletti mozgalom vezére és jelképe lett elvi, politikai és gyakorlati értelemben is. Plebejus demokratként egész életét a paraszti és a munkás-érdekvédelemnek, a művelődésnek, a népfelvilágosításnak szánta – és ez a sajtó nélkül, nyomtatott tankönyvei és néplapjai nélkül lehetetlen lett volna.

Táncsics célját új fogalommal *mély felvilágosodásnak* nevezhetjük. Ez a paraszti és a munkástömegek állampolgári-jogi, politikai és társadalmi felvilágosítását jelenti a cenzúrától mentes sajtószabadság alapján. A felvilágosodás mély hatását a magyar társadalomban: földművesek és kétkezi munkások felvilágosodását az elit-felvilágosodás mellett. Az eszköz ehhez a paraszti és a munkás olvasóközönség művelődése. Táncsics az elitek mellett a paraszti és a munkástömegeket akarta ellátni könyvekkel és lapokkal – a kritikus sajtó szabadságával, a nyilvánosság erejével jogtudatosságra, mozgalmi szerveződésre, demokratikus nyomásgyakorlásra, a feudális maradványok elleni fellépésre tanítva őket. (A magyar irodalom hagyományosan szűk olvasóközönségéről, a felvilágosodás íróinak magányosságáról lásd Komlós 1947/2006, vö. Darnton 1971, 1979).

E mély felvilágosodás és a nyomtatás, a sajtó (a könyv- és a lapkiadás) egymást feltételezi. A nyomtatás a felvilágosodás természetes médiuma. Táncsics felismeri: a népművelés csak szabad sajtóval és az elvek tömeges terjesztéséhez kötődő érdekvédelemmel, vagyis *plebejus társadalmi nyilvánosság* kialakításával lehetséges. Sajtó és népfelvilágosítás, tágabb értelemben média-kommunikáció és társadalmi érdekartikuláció kéz a kézben jár, egymás nélkül nem létezik. Táncsics cenzúrárt megkerülő kiadói tevékenységét 20. századi fogalmakkal pedig nemegyszer *szamizdatnak* (önkiadásnak) és *tamizdatnak* (Nyugaton kiadott és hazacsempészett kiadványoknak) nevezhetjük.

Táncsics a sajtószabadság magyar hagyományának legtisztább szószólója. A sajtószabadságról szóló felfogását, elméleti és lapszerkesztői munkásságát minden magyar újságírónak és médiakutatónak érdemes megismernie a médiaszabadságról és a média demokratikus feladatairól szóló nyugati források mellett. Táncsics *Sajtószabadságról* szóló könyvecskéjét pedig érdemes volna kötelező irodalomnak megadni minden hazai média és kommunikáció szakon.

2. Radikális, plebejus demokrata

Az általános iskolában mindnyájan megtanultuk, sőt talán el is játszottuk: 1848. március 15-én a forradalmi tömeg Táncsicsot kiszabadította börtönéből, a budai Várból, és nagy ünnepléssel lehozta Pestre. Arról már nemigen szólt a fáma, hogy ki volt Táncsics Mihály, és miért ült börtönben. És miért üdvivalogtak a forradalmi ifjak oly lelkesen, hogy saját magukat fogták be Táncsics hintájába, és emberi élőerővel húzták át kocsiját Pestre?

Remek ember volt Táncsics Mihály, ma is példakép a szabadságszerető demokratáknak. Igazi „közember”, hogy egy szép 19. századi szót használjunk. A közösség szolgálatát és nem a magánéleti élvezetek hajkurászását állította élete középpontjába. Elveit mindig őszintén képviselő író, tanár, tankönyvszerző, paraszt- és munkásújságok szerkesztője, újságírója és kiadója, radikális demokrata országgyűlési képviselő, baloldali gondolkodó. Egyenes ember, aki hosszú börtönbüntetéseket és nyolcéves bujkálást is bevállalt meggyőződéséért.

Táncsics parasztfiúból lett író, lapszerkesztő, országgyűlési képviselő és munkásvezető. Mai szociológiai fogalmainkkal: első generációs, részben autodidakta értelmiségi. Méghozzá társadalmi osztályához hű, a paraszt-ság és a munkásság demokratikus jogi, politikai és társadalmi emancipációját szolgáló organikus értelmiségi (Gramsci 1979). A jogkiterjesztésben együttműködött liberális nemesi szövetségeseivel és radikális polgári elvbarátaival, de eltért tőlük konzekvens plebejus irányultsága. Egész életében az alsó osztályok egyenjogúsítását, a köznép felemelkedését, egyenlő érvényesülési lehetőségeit célozta és szolgálta elméleti munkáival, tankönyveivel és lapjaival.

Bakonyszéli jobbágycsaládban született 1799-ben, horvát származású apától és szlovák származású anyától. Takácslegényként dolgozott, majd elvégezte a tanítóképzőt, magántanítóként és gimnáziumokban tanított.¹ Részt vett az 1840-es évek reformmozgalmaiban, s ezek – Szinnyei József (1909) szavaival – úgy „elragadták amúgy is szabad tollát”, hogy könyveivel elkövetett sajtóvétség és felségsértés miatt börtönre ítélték. 1846-ban a budai helyőrségi börtönbe zárták. Innen 1848. március 15-én a forradalmi nép szabadította ki. 1848-ban rövid ideig tagja lett az első népképviselői országgyűlésnek, és Munkások Újsága címmel a földműveseknek és a városi munkásoknak szóló, a lehető legszélesebb néptömeget célzó lapot adott ki (Kosáry 1985, Buzinkay & Kókay 2005, Buzinkay 2016).

A szabadságharc leverése után ismét elítélték, a Haynau-rémuralom és a Bach-korszak időszakában nyolc éven át a saját háza alatt kialakított pincegödörben rejtőzött. Itt történelem-tankönyveket írt, amelyeket Andorlaci Máté álnéven jelentetett meg. Csak 1857-ben kapott kegyelmet. De három évvel később, 1860-ban felségsértésért (az 1860. március 15-ei tüntetés szervezése miatt) megint 15 évi börtönre ítélték, és leültették. Innen 1867-ben, a kiegyezéskor amnesztiával szabadult – már félig megvakulva.

1869-ben az orosházi körzetben ismét parlamenti képviselővé választották, 1872-ig szóló mandátummal. Az országgyűlésben felszólalt a zsellérek földhöz juttatása ügyében. Érvelt az állam és az egyház szétválasztása mellett, a választójog bővítéséért és a virilizmus (a kiemelkedő adózók extra választási jogai) ellen, tervezetet nyújtott be a közoktatás gyökeres átalakításáról.

¹ 1835-től Táncsics magántanítványa volt az akkor 14 éves gróf Teleki Sándor (1821–1892), akit sikerrel oltott be a szabadság szeretetével. A kis Sándorból Európa egyik legkalandosabb életű szabadsághőse lett, akit kortársai „a vad grófnak” neveztek. Telekit az 1848–49-es szabadságharc önkénteseként Bem honvédezredessé, az erdélyi hadsereg felügyelőjévé nevezte ki. Petőfi Sándor, Kossuth Lajos, Wesselényi Miklós, Liszt Ferenc, Victor Hugo barátja, Garibaldi kedvenc tábornoka, jelentős emlékiratíró (Teleki Sándor 1879–80/1958 és 1879–80/1973).

1869-ben Táncsicsot az első szociáldemokrata munkásszervezet, az Általános Munkássegylet elnökének is megválasztották. Táncsics Arany Trombita című hetilapját (az 1848-as Munkások Újsága utódját) is az egylet rendelkezésére bocsátotta. A Habsburg-ellenes, függetlenségi Arany Trombita igazi néplapként jelent meg: a parasztok, a munkások, a kisemberek újsága volt (Erényi 1985). Képviselői mandátuma lejártá után, élete utolsó időszakát nagy szegénységben, szinte teljesen vakon töltötte 1884-ben bekövetkezett haláláig Táncsics Mihály. Erről látogatója, a szinte szociográfusként szorgos dokumentátor Eötvös Károly számol be nekünk első kézből (Sükösd 2020). Eötvös – aki Jókaival együtt tisztelte és látogatta – gyűjtést is rendezett „a jó öreg Táncsics Mihálynak” (Eötvös 1884/1900). Táncsics több művében magyar nyelvészeti kérdésekkel és a nemzetiségek magyarosítási terveivel is foglalkozott (Táncsics 1831, 1833).

Termékeny szerzőként Táncsics mintegy negyven kisebb-nagyobb könyvet publikált: tankönyveket, politikai és nyelvészeti írásokat és szépirodalmat (Unger 1985, Szörényi 1985). Élete végén 12 vaskos kötetben összegyűjtött műveinek sajtó alá rendezésén dolgozott. Minden pénzét ennek és életrajzának megjelentetésére fordította, sőt kölcsönöket vett fel. Ezeket azonban nem tudta fizetni, ezért halála előtt házáat is elárverezték (Gerencsér 1985). Táncsics Mihály a szó szoros értelmében mindent beáldozott (szeme világát, szabadságát, minden ingóságát) és mindent bevállalt (sok év börtönt, nyolc év földalatti bujdosást, a legkeményebb szegénységet és nélkülözést) a népszabadságot meggyökereztető gondolatainak leírásáért és kinyomtatásáért. Azért, hogy életműve a célközönség – a parasztok, a munkások, a kisemberek és a jövő nemzedékek – kezébe kerülhessen. És ma palackpostaként a monitorunkra.

3. Börtön, rejtőzés, cenzúra vs. szamizdat, tamizdat, sajtószabadság

Táncsics életének külső mintáját – a hosszú börtönbüntetésekkel, a nyolc éves rejtőzéssel a pincelakásban – az önkényuralommal szembeni küzdelem alakította. Legnagyobb hatású művének, a *Sajtószabadságról nézetek egy rabnak* című kis könyvének kiadástörténete maga is jól mutatja a cenzúrával való évszázados harcot.

Az 1843-ban írt karcsú kis kötet 1844-ben Lipcsében jelent meg először nyomtatásban, de a hatóságok megfélemlítésére Párizst tüntették fel a címlapon. A második kiadás Hamburgban látott napvilágot 1846-ban (ezen pedig Londont jelölték meg a nyomozóhatóságok félrevezetésére, kiadóként a Paternoster Row megjelöléssel). E hamburgi 1846-os kiadás alapján készült Supka Géza polgári demokrata politikus, történész (1883–1956) előszavával a *Sajtószabadságról* hasonló kiadása 1947-ben Budapesten (Táncsics 1844/1947). A kis kötet ezután csak a késői Kádár-rendszerben jelent meg Szigethy Gábor gondozásában, a *Gondolkodó Magyarok* sorozatban 1984-ben (Táncsics 1844/1984).

A hidegháború idején oroszul „tamizdatnak”, vagyis „ott kiadottnak” nevezték a kommunista diktatúrákban az ellenzékiek által írt kéziratokat, amelyeket átcsempészték a Vasfüggönyön, hogy Nyugaton jelenhessenek meg nyomtatásban. Aztán visszacsempészték a nyomtatott műveket Nyugatról Keletre. Pontosan így jelent meg Táncsics műve 1844-ben Lipcsében, aztán 1846-ban Hamburgban. A visszacsempésztett köteteket a keményen cenzúrázott Magyarországon olvasták a reformkori ellenzékiek. Méghozzá sokan: Táncsics ugyanis tamizdat sajtószabadság-könyvét a rendi országgyűlés minden követének eljuttatta.

Egy évszázaddal később, az 1947-es kiadás pedig az éppen készülő kommunista egypártrendszer új, totális cenzúrája elleni segélykiáltásként olvasható. A Rákosi Mátyás vezette Magyar Kommunista Párt 1947–48 során fokozatosan számolta fel az 1945–48 közötti koalíciós demokráciát, a sajtószabadságot és a médiapluralizmust. 1947-ben az utolsó pillanatban még éppen átcsúszott az MKP által is elfogadott, szocialistának minősített Táncsics sajtószabadságot éltető, cenzúraellenes könyvének újrakiadása, benne Supka Géza *A gondolatszabadság mártírúma Magyarországon* kifejező című, a hazai sajtószabadság hattyúdalaként olvasható előszavával (Supka 1947).

Ehhez hasonlóan, az elaggó Kádár-korban, 1984-ben az értelmiség számára már megjelenhetett az első, hivatalos nyilvánosságban – tudatosan áthallásos előszóval – a szabad toll dicsérete, hiszen a balos Táncsicsból jött (Szigethy 1984, 1985). Ha ugyanezzel a tartalommal a sajtószabadság-dicséretet a demokratikus ellenzéki értelmiség egy tagja írja, az természetesen csak a cenzúra megkerülésével, a második nyilvánosságban (szamizdatban vagy tamizdatban) jelenhetett volna meg.

4. A sajtószabadságtól a társadalmi nyilvánosságig: *Sajtószabadságról nézetei egy rabnak*

Táncsics 1844-es könyvének alapvetése: a politikai cenzúra nem más, mint gondolatgyilkosság. Ehhez pedig egyetlen politikai hatalomnak sincs joga. A sajtószabadság ugyanis a gondolatszabadság megjelenése, egyszerű, logikus kifejeződése az új technológia, a nyomtatás terében. A nyomtatott szöveg maga a papírra vetült gondolat. Az emberi gondolatokat betiltani pedig jogtalan és képtelen ötlet. „Míg és ahol cenzúra van, addig s ott teljes szabadság nem létezik. Aki pedig hiszi, hogy van, fogalma sincs a szabadságról.” A szabadság ellentéte a rabság. Magyarország a cenzúra, tehát a rabság hazája – erre utal a rab szó szerepeltetése a mű címében: *Sajtószabadságról nézetei egy rabnak*. Táncsics ekkor még csak jelképesen rab, a cenzúra rabja. 1846-tól (s ezután többször) azonban valóban börtönbe zárják gondolatai miatt. Művének címe így immár a szó szoros értelmében is értendő. Szabadság nélkül nem létezhet értelmes emberi élet és társadalmi fejlődés:

Hiszen a népek szabadságuktól és jogaiktól megfosztottan nem fejlődhetnek azzá, amivé kellene: morális nagy nemzetekké, hanem nyomorult kalmárokká, kik előtt semmi szép, dicső nincs, csak az önhaszon. Ez politika s elromlott korunk szelleme.

A *Sajtószabadságról...* kis kötete 14 rövid fejezetre tagolódik. A könyv fejezeteinek címei: „Előszó”, „Bevezetés”, „A cenzúra története”, „Az embernek természetében van közlekedni”, „Az embernek tökéletesülnie kell”, „A cenzúra legnagyobb bűn”, „Szózatok a sajtószabadság mellett s a cenzúra ellen”, „Lehet-e mégis eset, ahol a cenzúra üdvös?”, „Mit mond a józan ész a sajtóról?”, „Hivatalbélielk, tisztviselők falun úgymint városban”, „A szabad sajtó minden általa történt hibát maga meg is orvosol”, „A szabad sajtó nem is véthet”, „Sajtótörvénynek a józan ész szerint nem lehet helye”, „Végszó”.

„A cenzúra története” című érezhetően mérges, ellenséges cenzúratörténeti áttekintés VI. Sándor pápa 1496-os, a szabad nyomtatás elleni fellépésétől indul. (Az egyház már néhány évtizeddel Gutenberg forradalmi találmánya, a mozgatható fémbetűkkel való nyomtatás után bevezette a cenzúrát, lásd Man 2002/2009.) Ezt a magyar cenzúra történetének rövid áttekintése követi. Táncsics emberfelfogása és kommunikációelmélete Rousseau természetjogi szemléletének hatását tükrözi. Táncsics fejtegetése szerint a beszéd, a közlésvágy, a kommunikáció (Táncsics korabeli szavával: „közlekedés”) emberi alapadottság, antropológiai állandó: „Az embernek természetében van közlekedni. Ki a közlekedést gátolja, a természet ellen bűnt követ el. [...] Minden tanítás, részvétel, intés közlés által történik.” Az emberi kommunikációt betiltani ember-, társadalom- és haladásellenes cselekedet.

E történeti és elméleti felfogás teszi érthetővé, hogy „A cenzúra a legnagyobb bűn” az egyik kulcsfejezet címe szerint! Hiszen

...Isten eleve az embert oly természetűvé alkotá, hogy tökéletesülhessen, sőt akarja, hogy tökéletesedjék. Lehet-e hát valami gonoszabbat gondolni, mint a cenzúra, mely azt mondja: nem szabad tökéletesednetek? Egyes embert büntetlenül megölni, igaz, nagy bűn. De hiszen így csak teste öletik meg, lelke fennmarad.

Ezzel szemben

...a cenzúra nem egyes embert öl, hanem az egész emberiség lelkét öli, legalább szándékozik ölni, de testileg is milliókat öl. Mert ki képes fölszámlálni, hány ember lett a cenzúra által elnyomott jog és szabadság nélkül nyomor áldozatja?! Bizony-bizony mondom, az ember esze eláll ha meggondolja, mennyire süllyedtek a népek, midőn ők maguk fizetnek, maguk adnak katonát a zsarnok kezébe, hogy őket nyomja.

A cenzúra végső soron a fejlődést, a modernizációt, a szabadság-kiterjesztést öli, nyomja, gyilkolja. Hogyan zajlik mindez? A cenzúra nemcsak a kész műveket öli meg (csonkítja vagy zárja nemzedékekre fiókba), hanem megelőzi a gondolatok megformálását, a művek elkészítését. Ki akar abban a tudatban írni, hogy írása sohasem kerülhet a gondolkodótársak és a szélesebb olvasóközönség kezébe? A cenzúra visszahúz és demotivál. Ha tudjuk, hogy az asztalfióknak írunk, akkor – kevés kivétellel – inkább nem is írunk. A cenzúra ezért a csíráként megfogant, de meg nem született, világra nem jött gondolatokat is halálra ítéli. A cenzúra a gondolkodás abortusza, sőt preventív születésszabályozása.

A cenzúra és az öncenzúra minden egyes aktusa, minden el nem készült írás és abortált gondolat újabb gondolatok burjánzását és továbbhullámozását teszi lehetetlenné. A karmikus okozati láncok okafogyottá válnak. A gondolatok közös hullámozása, a polgári nyilvánosság pezsgése, a kommunikáció hálózatainak izzása helyett a hatalom halotti csöndet halljuk, a feudális hatalmi reprezentáció ismétlődő szertartásait látjuk:

Ti, kik a kormánynál vagytok s a cenzúrai gépet mozgatjátok, bűnnek veszitek, ha valaki nem böjtöl, ha szentegyházba nem megy, ha káromkodik, ha részegeskedik stb. Holott ezáltal senkinek, sem embernek, sem Istennek nem vét. De bezzeg bűn ám cenzúra által a szabadságot és jogot elnyomni, s így milliókat szegénységre kárhoztatni. Szülőknak és előljáróknak nem engedelmeskedni bűn, állítjátok. Én is azt mondom, ha a józan ésszel megegyező törvény szellemében parancsolnak. De micsoda bűn ez ahhoz képest, midőn önkényes cenzúra által a törvényt tapodjátok?

Baloldali létére Táncsics igazi liberális érvet használ: a sajtószabadság, az eszmék piaca a legjobb eszmék felemelkedéséhez, kiemelkedéséhez vezet. Csak a szabad nyilvánosságban jelenhet meg az igazság. Ez az európai társadalomfejlődés egyik kulcsösszetevője. A zsidó-keresztény megalapozás után, a józan ésszel bíró, tökéletességre törekvő, hálózati kommunikációban fejlődő ember a szabadelvűségben, az eszmék liberális piacán fejzheti ki álláspontjai, érvei, véleménye sokszínűségét. A sajtószabadság által lehetővé tett sokszínűség pedig a közérdek kialakítását és megfogalmazását szolgálja. Ez önmagában nem baloldali, szocialista érv.

De Táncsics számára magától értetődik: minden demokrata számára közös alap a sajtószabadság, a nyilvánosság követelése. A konzervatívok számára is van mondandója. A sajtószabadság ugyanis a fokozatos, nyilvános vitában formálódó, szerves fejlődés lehetőségét nyújtja. A feszültségek zsarnoki elnyomása, a cenzúra viszont társadalmi robbanáshoz vezethet, forradalommal fenyeget. Jobb a békesség, a szabad nyilvánosságban végbemenő szerves fejlődés. Az első a sajtószabadság, ez ad utat; ezt követi a jogegyenlőség, a demokrácia, a köztársasági elv érvényesítése és a társadalmi reform.

Táncsics számára a sajtószabadság a 19. században konkrétan a *fizikai sajtó, a papírt fémbetűkkel sajtoló nyomda birtoklását és szabad használatát* jelenti. A nyomtatás mint az első tömegkommunikációs platform szabadsága (a nyomda birtoklása, használata és a sajtótermékek terjesztése) elvehetetlen emberi jog a természetjog alapján:

Azt mondja a józan ész, hogy az ember minden tőle kigondolt és kigondolható módon közlekedhetik, beszélhet, írhat, gondolatait, véleményét, meggyőződését közzéteheti. Mert nincs más nagyobb jogokkal a természettől ellátott embernél, aki őt akadályozhatná. [...] Ha képességet is szerzett valaki magának, házában mindenki sajtót állíthat és nyomhatja irományait. Ha a földnek minden lakosa kívülem azt mondaná, hogy ezt tennem nem szabad, én mindnyájának ellenében állítanám, hogy szabad, állítanám, hogy ehhez teljes jogom van. Mert azért, hogy az egész világ ellenkezőt mondana, az én természetem, következésképp a természettől kapott jogom és szabadságom meg nem változott.

Nyomtatni (vagyis az adott korszakban elérhető technikai médiaplatformot szabadon használni) tehát emberi jog.

Ha van istenkáromlás, hát ez az, amikor azt mondjátok: a nép nem érett még meg arra, hogy szabadságot adjatok neki, hogy jogokat osszatok neki. Ha nem ért meg, nem ti akadályoztatok cenzúra által? És nem az-e célotok, nem azért folyamodtatok-e a cenzúrához, hogy soha meg ne érjen? Így játszani ki a természetet, és annak még szép szint adni, mintha ti atyai gondoskodásból vonnátok meg a nép szabadságát és jogait, ez szörnyű, ez borzasztó. Ugyan mi ez? Véteknek vagy bűnnek nem mondhatom, mert e szót, bűn, apróságokra vesztegetitek; itt valami új szót kell kigondolni.

Sajtótörvényre nincs szükség, az lényegében a cenzúra rejtett formában Tánacsics tolmácsolásában:

Sajtótörvénynek józan eszű polgárokból álló polgári társadalomban helye nem lehet. És ha mégis lehetőknek tartjuk, csak ebből állhat: A sajtó tökéletesen szabad, ezenkívül más törvény rája nézve nem létezhet!

5. A társadalmi nyilvánosság elmélete

A sajtó által teremtett nyilvánosság remek eszköz a korrupció és a hatalommal való visszaélés leleplezésére. Tánacsics könyvében társadalmi csoportokra lemenően részletezi, hogyan tárná fel és tenné lehetetlenné a korrupciót a szabad sajtó a falusi bíróktól az állami tisztviselőkig. A szabad sajtó így közvetlenül a népakaratot, a közérdeket fejezi ki a korrupció csökkentésével és az állami bürokrácia ellenőrzésével.

Tánacsics konkrétan megszemélyesíti a Szabadsajtót, és mint egy szerepjátékban annak nevében beszél. Szabadsajtó-Tánacsics leleplezi a kormánypárti papokat és professzorokat, akik a szószékről és a katedráról próbálják igazolni az igazolhatatlan, üres, a közérdekkel szemben álló tekintélyt.

Tánacsics annyira bátor, hogy 1844-es könyvében konkrétan és közvetlenül a királyhoz, V. Ferdinándhoz is szól. A Sajtószabadság nevében korlátozott, a demokráciának alárendelt szerepet ajánl a királynak. Lényegében formális szerepet, alkotmányossági felügyeletet:

Ha a szabad sajtó minden akadályok dacára előbb-utóbb mégis megszületik (mit én erősen hiszek), ekképp fog Felsőgedhez szólni: „Uram, Király, eddig kegyed volt a Felsőg, de e naptól fogva én csak a népfelsőget ismerem el. Ezen kívül más felsőg nem lehet.”

Tánacsics lényegében az alkotmányos monarchia korlátozott változatának jogkörét, mindössze a mai Egyesült Királyságban, Dániában vagy Japánban bevett ceremoniális és diplomáciai jogot kínálja az uralkodónak. Emlekezzünk: 1844-et írunk, a Habsburg Monarchiában, négy évvel az 1848-as forradalom előtt: „Kegyed, Uram Király, a népfelsőgnek szimbóluma, jele leszen. [...] A haza közepén tehát lesz egy megbízott, s az a király, de ő semmit maga nem végez.”

És – mondani sem kell – az uralkodó csak Magyarország jelképes uralkodója lesz a függetlenségét kivívó országban.

A szabad média a népfelsőg hangja, a közvélemény kifejezése. A szabad média elnyomása ellen lázadni nemcsak jogunk, hanem emberlényünk kötelességünk Tánacsics szerint (és persze szerintem is). Tánacsics azt mondja: a szabad sajtó maga orvosolja esetleges hibáit. Hiszen a téves állítások szépen kikopnak a kommunikáció állandó helyreigazítási folyamatában, a nyitott végű eszmecsereben. Sőt a tévedések éppen azért szükségesek, hogy az érvek csatájából győzelmesen emelkedhessen ki az igaz állítás. A liberális kiindulás – az eszmék nyilvános piacán minden álláspont megméretik, és a legjobb emelkedik ki – Tánacsicsnál radikális demokrata következtetéshez vezet. Az észszerű érvek erodálják és lerombolják a megalapozatlan, üres, feudális eredetű tekintélyeket. A nyilvánosság szabad sajtó által indított és mederben tartott reformfolyamata a tiszta közülethez, a társadalmi közérdek kialakulásához, a közjóhoz vezet. Racionalista, értékeltív (normatív), sőt utópikus nyilvánosságelmélet, Habermas (1962/1993) előtt 120 évvel.

A társadalom hibáit kritizálni a szabad sajtó minden írójának feladata:

Ha a társadalomnak tökéletesednie kell, a hibát is orvosolnia kell, különben nem tökéletesednék. Hibáit tehát megtámadni s orvosolni minden egyes tagjának kötelessége. De mindenki még nem ismeri, hol és miben a hiba, hanem csak némelyek. Amelyik előbb megismeri, tartozik a hibát felfedezni s tehetségéhez képest orvoslásához járulni. Így világos, hogy akármely hiányait rója meg az író, nem sértheti a társadalmat.

Ez máig minden tényfeltáró újságíró és demokratikus médiamunkás maximája lehet.

Nem így látták azonban a királyi ügyészek, akik 1846–47-ben hosszú vádiratot szerkesztettek Táncsics ellen. Táncsics visszaemlékezéseiben hat oldalon keresztül szóról szóra idézi a vádirat szövegét, s hozzáteszi: ez csak kivonata az eredetinek. (Lásd Az *Életpályám* 34., „A befogásomra s elítélésemre vonatkozó vádirat kivonata” című fejezetet, Táncsics 1873–1885/2011: 289–295). S a hat vádló oldal első részében jónéhány idézet éppen a *Sajtószabadságról*-könyvből való. Lényegében épp azokról a szövegrészletekről, gondolatokról van szó, amelyeket eddig idéztünk és elemeztünk. A vád alapját képező többi szöveg Táncsics más megjelent műveinek, illetve az ügyészség által megszerzett kéziratának részlete. A vádak Táncsics ellen:

...országglási rendszerünk feldúlása, – kommunizmus, – a köznép bizodalmanak előlése a felsőség iránt, – az úri és megyei hatóságok, országunk nagyjai és főpapjai, Ő Felsege kormánya gyanúba keverése, – a király szentségének megtámadása, – alkotmányunk felforgatása – stb. (Táncsics 1873–1885/2011: 607).

A *Sajtószabadságról nézetei egy rabnak* könyv címe mágikus realista módon beteljesedett. Bár művét Táncsics szabadlábbon írta, 1847-ben az író t valóban bebörtönözték, méghozzá épp e könyve és más művei miatt. Olvasói a rab Táncsics tamizdat művéből szívták magukba a sajtószabadság szeretetét – hogy aztán több mint egy év múlva az eszméin nevelkedett polgári forradalmi ifjúság dicsőséggel kiszabadítsa börtönéből 1848. március 15-én. A cenzúra rabja aznap valóságosan és jelképesen is szabadult: börtönéből egyenesen a sajtószabadság birodalmába lépett.

6. Táncsics szellemi forrásai

Melyek voltak Táncsics eszmei, szellemi forrásai a *Sajtószabadságról...* írásakor? Táncsics eszmevilágának négy, egymással összefüggő forrásvidékét különíthetjük el. Mindehhez – kortársaihoz hasonlóan – a cenzúra csonkításairól és fullasztó hatásáról szerzett személyes tapasztatai adódtak.

6.1. A szólás- és sajtószabadság amerikai elve és gyakorlata

Ahogy a *Sajtószabadságról* szóló karcsú könyvecskét olvassuk, nem tudunk megszabadulni az érzéstől: mintha lapjairól a széleskörű, még a demokratikus sajtótörvény szükségességét is tagadó amerikai szólás- és sajtószabadság-koncepciót hallanánk visszhangozni. Hogyan lehetséges ez? Miért képviselné a plebejus, baloldali magyar a liberális amerikai álláspontot? Táncsics európai tanulmánykötetet tett ugyan, de sohasem járt Amerikában. És mégis – megérzésünk nem alaptalan.

Amerikában járt ugyanis Táncsics kortársa és későbbi barátja, Bölöni Farkas Sándor (1795–1842) író, fordító, utazó, művelődésszervező, Kazinczy Ferenc mentoráltja. Bölöni Farkas 1830-as nyugat-európai útja után 1831-ben az Egyesült Államokban tett hosszabb tanulmányutat. Ennek alapján írt, *Utazás Észak-Amerikában* című népszerű könyve egy év alatt két kiadásban is megjelent (Bölöni Farkas 1834, 1835). Felforgató hatása miatt betiltották ugyan, de az eladott példányokat már nem lehetett visszaszerezni, és a tiltás csak növelte

a könyv nimbuszát. Az amerikai politikai és társadalmi rendszert bemutató, hétköznapi leírásokkal tagolt, élvezetesen megírt útirajz a reformkorban oly nagy hatást gyakorolt a közvéleményre, hogy a reformpolitikusok szinte kézikönyvként használták modernizáló, polgárosító törekvéseikhez. Hatvány Lajos (1934) kifejező, *Egy székelly nemes, aki felfedezte a demokráciát* című könyvében rajzolta meg az Amerika-elemző Bölöni Farkas portréját.

Bölöni Farkas *Utazás Észak-Amerikában* című könyve volt az első részletes, szinte tudományos igényű magyar leírás Egyesült Államokról. Elismeréseként a szerző megkapta a Magyar Tudományos Akadémia jutalmát és levelező tagságát. Az *Utazás Észak-Amerikában* IV. fejezetében Bölöni Farkas az „Újságok nagy száma Amerikában” című részben lelkesen számol be a dinamikus amerikai sajtóviszonyokról, a cenzúra teljes hiányáról, a pezsgő városi lappiacról és a sajtónak a modern társadalmi fejlődésben játszott szerepéről. Ezután szomorúan hasonlítja össze az amerikai sajtópiacot a csökevényes magyar és erdélyi sajtómegjelenésekkel, a lapok elenyésző itthoni számával (s ezzel Magyarországon alighanem először végez összehasonlító médiakutatást):

Európában szinte valamely varázslatnak hisszük azon eszközöket, melyek az amerikai népet egyes személyenként oly hirtelen a mívelődésnek ily magas pontjára emelték, s az egész nemzetet ily virágzó állapotba tették, s pedig azok Amerikában nézve csupa egyszerű és igen természetes eszközök. Oly egyszerűek és természetesek, hogy midőn az idegen utazó ezeket felfedi, nem tudja: ha földieinek vakságát bámulja, sajnálja vagy megvesse-e? Ezen varázslóeszközöknek egyike Amerikában az újságok kiadása. A nemzet törvényei szerint minden egyes amerikai polgárnak teljes és kérdés alá sem jöhető jussa lévén ott, ahol és mikor tetszik, nyomtatóműhelyt állítani, s abban minden engedelmekéregetés s cenzúrai felvigyázat nélkül, akármely – a több polgárok vele egyforma jussait meg nem sértő – írásait szabadon kinyomtatni, ezen egyszerű mód által születnek Amerikában a tudományok és tudnivalók minden nemében annyi újságok, s terjednek oly könnyen és olcsón mindenüvé a tudományosság, értelmesség és mívelődés. A különböző státusokbeli felszámítás szerint, most 1.015 újság és folyóírás jelenik meg esztendőnként az Egyesületben, melyekből egyedül a New York-i státusban 237, és ebből New York városában 54 jön ki. (The New York Annual Register for the Year 1831. 1. 94.)

Erdély népessége majd egyforma a New York-i státussal, s Erdélyben 1, azaz egyetlenben egy újság adatik ki, és a New York-i státusban 237. A magyar haza népessége majd egyforma az Egyesült Státusokéval, s a magyar hazában mindössze újság és folyóírás 10, azaz csak tíz teng-leng, és az Egyesült Státusban 1.015 adatik ki. *Peekskill faluban már rég újság nyomattatik, s Marosvásárhelyt és Debrecenben s magyar városainknak nagy részében a magyar polgár még hazug levélnek hiszi az újságot* (Bölöni Farkas 1834, kiemelés az eredetiben).

Bölöni Farkas amerikai útleírása akkora hatással volt Tánicsra, hogy felmerült benne: maga is áthajózik Amerikába (Tánics 1873–1885/2011). Erre ugyan nem került sor, de a dinamikus amerikai sajtóviszonyok és a cenzúra nélküli sajtószabadság liberális koncepciója élete végéig szóló pozitív hatást gyakorolt rá. Tánics 1834-ben ismertetést írt Bölöni Farkas Amerika-könyvéről egy tanulmánykötetében. Ennek megjelenését azonban a cenzúrahivatal nem engedélyezte (még a kéziratot sem adta vissza a szerzőnek, lásd Vörös 1958).

Tánics személyesen is felkereste az Amerika-utazó Bölöni Farkast, és barátságot kötött vele:

Bölöni munkája Tánics számára fontos gondolati forrás, életében Bölönivel való személyes barátsága meghatározó emberi mozzanat: *Rényképek* című, Kolozsvárott 1835-ben megjelent regénye első kötetét Farkas Sándor barátomnak ajánlotta (Szigethy 1985: 347).

A szimpátia kölcsönösnek bizonyult. Naplójában Bölöni Farkas is pozitívan emlékezett meg a fiatal Táncsicsról:

Stancsics nálam vala.² Erdélybe jött lakni mint nevelő. Ismertem már nyelvészeti munkájából, s feszes tudósnak képzeltem lenni; de éppen ellenkező. Igen szerény s nyíltnak találom. Ő egészen csak a magyar literatúrának él, s amint látszik, a nyelvészet ágaiban igen jártas. A tudósokat s munkáikat is mind ismeri (Bölöni Farkast [1982: 62] idézi Szigethy 1985: 347).

6.2. Reformkori kortársak: Széchenyi, Eötvös József, Kossuth

A Bölöni Farkas által közvetített amerikai sajtófelfogás mellett természetesen nagy hatással voltak Táncsicsra hazai nemzedéktársai, a reformkor (és a későbbi 1848-as forradalom) patrióta hősei: Széchenyi István, Eötvös József és különösen Kossuth. (Táncsics egyik lányának szokatlan módon a Lajoska nevet adta a Kossuth Lajos iránti tiszteletből.) Táncsics osztozott velük a nemzeti haladás és polgárosodás programjában, de azt szélesebb, plebejusabb alapon, gyorsabban, a feudális rend teljes elutasításával akarta megvalósítani (Vörös 1985; a reformkori nyilvánosságról lásd Pajkossy 1991, 2000). Az elvi különbségből aztán számos politikai konfliktus alakult ki Táncsics és kormányra került volt szövetségesei között már 1848–49 folyamán (Kosáry 1985). Az egyenlő jogok érvényesítésének követelésével, mély demokratizmusával, korlátlan sajtószabadság felfogásával, a parasztok terheinek elítélésével és a paraszti elégedetlenség dokumentálásával a Munkások Újsága című lapjában Táncsics irányzatát alighanem a forradalmi időszak legbaloldaliabb törekvésének láthatjuk.

6.3. A felvilágosodás: racionalitás, természetjog és a társadalmi szerződéselmélete

Táncsics még éppen a 18. század szülötte (1799-ben született), de nemcsak ebben az értelemben a felvilágosodás gyermeke (vö. Mortier 1983). A *Sajtószabadságról* elméleti alapozása Rousseau természetjogi felfogása. E felfogás szerint az emberi természet megfigyelésével felfedezhető, magában az emberi természetben rejlő értékeken alapuló jogok rendszere magasabb rendű a pozitív jognál (az állam törvényeinél és/vagy a társadalom elfogadott szokásainál). E jogokat nem az emberi törvény, hanem isten, a természet és az emberi értelem adja. Mint láttuk, Táncsics mindháromra hivatkozik: isten az embert értelmesnek (a racionális gondokodásra képesnek) alkotta – ez maga az emberi természet. Mélyen hatott Táncsicsra Rousseau – és tágabban a felvilágosodás – társadalmi szerződéselmélete is: az államhatalom csak akkor tekinthető legitimnek, ha az állampolgárok (nem feudális alattvalók) és a hatalmon lévő uralkodó közötti megállapodás az állampolgárok racionális döntéshozatalának eredménye. Ha vezetőik visszaélnének a rájuk ruházott hatalommal, akkor a polgároknak joguk, sőt kötelességük leváltani őket, és új vezetőket választani (vö. Pruzsinszky 2001).

Táncsics értelmiségi pályáját tanítóként kezdte, s egész életét meghatározta a néptanítói, népnevelői, népművelői szemlélet. Legtöbb műve tankönyv (nyelvtankönyvek – amelyekbe a cenzúra éberségét kijátszva politikai üzenetet hordozó példamondatokat csempészett –, történelemkönyvek és politikai ismeretterjesztő írások). Néptanítói felfogására nagy hatást gyakorolt Rousseau és Kant neveléselmélete. Táncsics a felvilágosodás mindkét klasszikusát eredetiben olvasta, és konkrétan idézi (Lukácsy 1985).

2 Táncsics Mihály születéskori neve Mihajlo Stančić, gyakran használt névalakja Stancsics Mihál volt, ezen a néven jelentek meg első művei. Nevét 1848-ban magyarosította Táncsicsra. Itt érdemes utalni a mindkét ágon szlovák származású Petőfira, aki 1842-ben, második verse megjelenésekor magyarosította nevét Petrovicsról. Mindkettejüket a reformkori magyar patriotizmus szelleme vezette a névmagyarosításra. Táncsicsot egész életében foglalkoztatta a nemzetiségek magyarosításának kérdése, több munkát szentelt a témának.

Mindez már a korai 1830-as években szélesebb körű politikai és történelmi olvasottságba illeszkedett. Táncsics

...a francia felvilágosodás legjelentősebb alkotásait, Voltaire, Montesquieu, Rousseau írásait ekkor már éppúgy ismerte, ahogy Volneyt vagy Börnet és Mignet, Lamartine vagy Rotteck munkáit, csakúgy mint Franklin és Washington életét vagy a francia forradalom történetét (Vörös 1958: 62).

Politikai érdeklődése tágabb irodalmi tájékozódásba ágyazódott. Egy 1835-ös nevelési regényében

[...] mottók szerzői: Seume, Bulwer, Rousseau, Schiller, a német Lafontaine, Kant, a bálványozott Volney, Trelawney, Cooper, akihez hozzáteszi, hogy amerikai, Fáy és Voltaire (Szörényi 1985: 70–71).

6.4. Utópikus szocializmus

Végül meg kell említeni Táncsics eszmevilágának negyedik forrását is: az utópikus közösségeket és az utópikus szocializmus irodalmát. Táncsics már az 1830-as években írt a német-amerikai George Rapp (1757–1847) keresztény Harmónia Társaságának amerikai reálutopista kisváros-alapítási kezdeményezéseiről. Tudott a walesi textilgyáros és társadalomreformer Robert Owen (1771–1858) amerikai utópikus közösség-alapítási kísérleteiről (később Owen a szövetkezeti és a szakszervezeti mozgalom egyik elindítója lett). Ezekről 1834-ben részletes ismertetést írt (bár írása a cenzúra miatt nem jelenhetett meg, lásd Vörös 1958). Ismerte Táncsics a francia Charles Fourier (1772–1837) utópikus szocializmusát, valamint Étienne Cabet szintén francia politikus, történész, utópikus szocialista író (1788–1856) műveit is. Cabet-vel később, 1846-ban személyesen is találkozott (Lukácsy 1985).

Fontos leszögezni, hogy Táncsics nem hirdetett osztályforradalmat:

Népirataiban Táncsics felvilágosít, oktat, érvel, ironizál, de nem lázít. Nem szólít fel forradalomra [...] csak akkor helyesli a forradalmat, ha „az egész nemzet indul fel valami újat kivívni”; az viszont nem revolúció, hanem „határozat” (Lukácsy 1985: 24–25).

Antropológiai optimizmussal a plebejus nyilvánosság és a racionális vita erejében, az önszerveződésben, a parlamenti törvénykezéssel végbevitt társadalmi és politikai reformokban hitt.

7. Következtetések

Táncsics két legnagyobb hatású művének – *Sajtószabadságról*-könyvének és önéletrajzának – történelmi és életrajzi kontextusba helyezett 2021-es újraolvasása, valamint a korábbi Táncsics-irodalom hullámainak nyomán három következtetést fogalmazhatunk meg.

7.1. Mély felvilágosodás

Táncsics egész életműve a felvilágosodás értékeinek tömeges, a nemesi-értelmiségi elitnél jóval mélyebbre nyúló terjesztése szolgálatában állt. A plebejus rétegeket, a parasztokat, a kézműves és az ipari munkásokat, a falusi és a városi szegényeket akarta segíteni, kulturális, társadalmi, politikai és hálózati tőkájukat növelni, érdekérvényesítésüket lehetővé tenni és szervezni. Az elit felvilágosodása – az elitfolyóiratok, az elitértelmiségi könyvek, a nemzeti tudományos akadémia – mellett Táncsics sokkal szélesebb társadalmi körbe és jóval mélyebbre

próbálta vinni a felvilágosodás eszméit. A szabad sajtó segítségével az alacsonyabb státusú és népesebb, a magyar társadalom zömét, alapzatát jelentő rétegeket akarta beoltani a felvilágosodás eszméivel. A racionalizmus, a jogi és a társadalmi egyenlőség, a jogtudat, az alkotmányos monarchia és a köztársaság, a népszabadság, a közművelődés, az újítás és a haladás értékei mellett a zsarnokság, az irracionális tekintély, a jobbágyság és a feudalizmus egyéb örökségének megkérdőjelezése, elutasítása tartozik ezen eszmék körébe. Táncsics életének e központi törekvését *mély felvilágosodás*nak nevezhetjük.

7.2. Mély felvilágosodás, tömegnyomtatás, tömegközönség, plebejus nyilvánosság egymást feltételezi

A *Sajtószabadságról*-könyvben megfogalmazott értékek szerves egységben állnak Táncsics lapkiadói, tankönyvírói és más publikációs tevékenységével és az ezekhez kötődő mozgalmi aktivizmussal. A mély felvilágosodás, a tömegnyomtatás útján terjesztett népvilágosítás, a plebejus nyilvánosság egymást feltételezi, elgondolhatatlan egymás nélkül. A felvilágosodás és a könyvkultúra szerves egymásrautaltsága közismert az Annales-iskola nyomtatástörténeti klasszikusa, Lucien Febvre és Henri-Jean Martin *A könyv születése: a nyomtatás hatása 1450–1800* című monográfiája (1958/2005), illetve Elizabeth L. Eisenstein *A nyomtatás mint a változás tényezője: kommunikáció és kulturális átalakulás a korai európai Európában* című összefoglalása (1979/1980) nyomán. E közelítés a nyomtatás közegének elterjedését és hatását emeli ki. Azt is mondhatjuk, hogy e művek médiumelméleti szempontból tekintik át az újkor európai eszme- és társadalomtörténetét. Táncsics nyomtatást és mély felvilágosodást egységbe ötvöző életművének vizsgálata ebbe a paradigmába illeszkedhet. Míg Febvre és Martin, illetve Eisenstein elsősorban a nyomtatás elitkultúrára gyakorolt hatását dolgozza fel, Táncsics munkásságának tanulmányozása cenzúra elől illegálisba menekülő tamizdat publikációs gyakorlatra, illetve a plebejus nyomtatáskultúra és a plebejus nyilvánosság kapcsolatára irányítja figyelmünket. (A 18. század francia könyvtörténetéről, a cenzúrárt kikerülő tiltott könyvek piacáról lásd Darnton 1982, 1995, 2014.)

7.3. Táncsics forrásai: az amerikai szólás- és sajtószabadság, a felvilágosodás klasszikusai, reformkori patriotizmus, utópikus szocializmus

Táncsicsra az amerikai szólás- és sajtószabadság-felfogás hatott elsősorban. Ezt ötvözte a felvilágosodás racionalizmusával, természetjogi és társadalmiszerződés-értelmezéseivel, radikális demokrata érvekkel, illetve a magyar reformkor patrióta, polgárosító törekvéseivel. Emellett a Marx előtti utópikus szocialisták is hatottak rá. Ezek az adatok a történeti szakirodalomban több helyütt szétszórva találhatóak meg, ám összegzésük egységes keretbe helyezi a *Sajtószabadságról*-könyv mai olvasatát.

Megjegyzés a nyomtatott és online forrásokról

A *Sajtószabadságról nézetei egy rabnak* több kiadása is ingyenesen elérhető az interneten. Ezek közül az 1846-os második kiadást (Táncsics 1844/1846), és az Országos Széchényi Könyvtár oldalán is megtalálható 1984-es kiadást használtam (Táncsics 1844/1984/2003). Emellett a Supka Géza-féle 1947-es nyomtatott újrakiadást forgattam (Táncsics (1844/1846/1947)).

A Táncsics-idézetekben a *Sajtószabadságról...* Szigethy Gábor által modernizált 1984-es helyesírását követtem, egyes szavak további pontosításával a mai fogalomhasználat és helyesírás szerint. Táncsics *Életpályám* című önéletrajza is elérhető e-könyv formájában (Táncsics 1873–1885/2011). Az online elérhetőség mellett mindkét alapmű több kiadása könnyen hozzáférhető az antikváriumokban.

Irodalom

- Bölöni Farkas Sándor (1834): *Utazás Észak-Amerikában*. Kolozsvár: Ifj. Tilsch János, <https://archive.org/details/tazsszakamerikb00farkgoog/page/n56/mode/2up?view=theater> <https://www.mek.oszk.hu/00600/00618/index.phtml>.
- Bölöni Farkas Sándor (1982): *Naplótöredék*. Budapest: Magvető.
- Buzinkay Géza & Kókay György (2005): *A magyar sajtó története I. A kezdetektől a fordulat évéig*. Budapest: Ráció Kiadó.
- Buzinkay Géza (2016): *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*. Budapest: Wolters Kluwer.
- Darnton, Robert (1971): The High Enlightenment and the Low-Life of Literature in Pre-Revolutionary France. *Past & Present*, no. 51 (May), pp. 81–115.
- Darnton, Robert (1979): *The Business of Enlightenment: A Publishing History of the Encyclopédie, 1775–1800*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Darnton, Robert (1982): *The Literary Underground of the Old Regime*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Darnton, Robert (1995): *The Forbidden Best-Sellers of Pre-Revolutionary France*. New York: Norton.
- Darnton, Robert (1995): *The Corpus of Clandestine Literature in France, 1769–1789*. New York, NY: W. W. Norton.
- Darnton, Robert (2014): *Censors at Work: How States Shaped Literature*. New York, NY: W. W. Norton.
- Eisenstein, Elizabeth L. (1979/1980): *The Printing Press as an Agent of Change. Communications and Cultural Transformations in Early Modern Europe*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Eisenstein, Elizabeth L. (2005): *The Printing Revolution in Early Modern Europe*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Eötvös Károly (1884/1900): Táncsicsnál. In: *Magyar Alakok (Eötvös Károly Munkái V)*. Budapest: Révai Testvérek Irodalmi Intézet R.-t, 294–306. o., http://www.gutenberg.org/files/62955/62955-h/62955.htm?fbclid=IwAR2iqsAohgt5_Jvp7tGA0YCrBDFCHvor0SopIwi1VuAbO3Fnmd5qLv1_mUs#Page_294.
- Erényi, Tibor (1985): Az Arany Trombita. In: Kosáry Domokos & Németh G. Béla (szerk.): *A magyar sajtó története II/1, 1848–1867*, 369–377. o.
- Febvre, Lucien & Henri-Jean Martin (1958/2005): *A könyv születése*. A nyomtatott könyv és története a XV–XVIII. században. Budapest: Osiris Kiadó.
- Gramsci, Antonio (1979): Pedagógia és politika. In: *Válaszút a pedagógiában*, 39–92. o. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Gerencsér Miklós (1975): *Így élt Táncsics Mihály*. Budapest: Móra Könyvkiadó.
- Habermas, Jürgen (1962/1993): *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. Vizsgálódások a polgári társadalom egy kategóriájával kapcsolatban*. Budapest: Századvég & Gondolat.
- Hatvany Lajos (1934): *Egy székelly nemes, aki felfedezte a demokráciát*. Budapest: Káldor Könyvkiadó.
- Kosáry Domokos (1985): A pesti forradalom és a sajtószabadság. In: Kosáry Domokos & Németh G. Béla (szerk.): *A magyar sajtó története II/1, 1848–1867*, 37–42. o. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Komlós Aladár (1947/2006): *Irodalmunk társadalmi háttere*. Budapest: Múlt és Jövő Kiadása.
- Lukácsy Sándor (1985): Táncsics eszmevilága. In: Simonné Tigelmann Ilona (1985): *Táncsics Mihály. A Magyar Történelmi Társulat, az Irodalomtörténeti Társaság és a Komárom megyei Múzeumok Igazgatósága által 1984. május 7–8-án Tatán rendezett tudományos ülés előadói anyaga*. Tata: Tudományos Füzetek 1, 28–39. o. <http://mek.oszk.hu/09600/09600/09600.pdf>.
- Mályuszné Császár Edit (1985): *Megbíráltak és bírálók. A cenzúrahivatal aktáiból (1780–1867)*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Man, John (2002/2009): *The Gutenberg Revolution: The Story of a Genius and an Invention That Changed the World*. London: Bantam Books.
- Mortier, Roland (1983). *Az európai felvilágosodás fényei és árnyai*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Pajkossy Gábor (1991): *Polgári átalakulás és nyilvánosság a magyar reformkorban*. Budapest: MTA Történettudományi Intézet.
- Pajkossy Gábor (2000): *Politika, politikai eszmék, művelődés a XIX. századi Magyarországon Tanulmányok*. Budapest: ELTE BTK Újkori Magyar Történeti Tanszék.

Pruzsinszky Sándor (2001): *Természetjog és politika a XVIII. századi Magyarországon. Batthyány Alajostól Martinovicsig*. Budapest: Napvilág Kiadó.

Simonné Tigelmann Ilona (1985): *Táncsics Mihály. A Magyar Történelmi Társulat, az Irodalomtörténeti Társaság és a Komárom megyei Múzeumok Igazgatósága által 1984. május 7–8-án Tatán rendezett tudományos ülés előadói anyaga*. Tata: Tudományos Füzetek, <http://mek.oszk.hu/09600/09600/09600.pdf>.

Stáncsics Mihál (1831): *A magyar nyelv*. Pesten: Beimel Ny., <https://mek.oszk.hu/18600/18603/18603.pdf>.

Stáncsics Mihál (1833): *Magyar és német beszélgetések. Magyar és német beszélgetések s nyelvgyakorlások e két nyelv hirtelen megtanulására*. Pesten.

Supka Géza (1947): A gondoltszabadság mártírjuma Magyarországon. In: Táncsics Mihály (1844/1846/1947): *Sajtószabadságról nézetei egy rabnak*. Supka Géza tanulmányával, 3–19. o. Budapest: Új Idők Irodalmi Intézet RT. (Singer és Wolfner). (Az 1846-os kiadás faksimile újranyomása.)

Sükösd Miklós (2020): A szó technológizálása és az emlékezet helyei. Eötvös Károly Balatoni utazása a médiuumelmélet és nyomtatás-kapitalizmus perspektívájából. *Médiakutató*, 21. évf. 3. sz. 23–43. o.

Sükösd Miklós (2021a): DigiTáncsics. A cenzúra: gondolatgyilkosság. *Vírusnapló*, 2021. március 13. <https://www.magartukor.online/virusnaplo/digitncsics-a-cenzra-gondolatgyilkossag>.

Sükösd Miklós (2021b): Sajtószabadságról nézetei egy rabnak – Táncsics a 21. században. *Mérce*, 2021. III. 16., <https://merce.hu/2021/03/16/sajtoszabadsagrol-nezetei-egy-rabnak-tancsics-a-21-szazadban/>.

Szigethy Gábor (1984): *Non Admittur! Szigethy Gábor előszava*. In: Táncsics Mihály (1843/1984): *Sajtószabadságról nézetei egy rabnak*. Az előszót és a jegyzeteket írta, és a sorozatot szerkesztette: Szigethy Gábor, 3–8. o. Budapest: Magvető Könyvkiadó.

Szigethy Gábor (1984/2003): *Non Admittur! Szigethy Gábor előszava*. In: Táncsics Mihály (1844/2003): *Sajtószabadságról nézetei egy rabnak*. Az előszót és a jegyzeteket írta, és a sorozatot szerkesztette Szigethy Gábor Budapest: Neumann Kht., <https://mek.oszk.hu/06100/06110/html/gmtancsics0001.html>.

Szigethy Gábor (1985): Sajtószabadságról nézetei egy rabnak. *Irodalomtörténet*. 67. évf. 2. sz. 335–352. o., http://www.epa.hu/02500/02518/00242/pdf/EPA02518_irodalomtortenet_1985_02_335-352.pdf.

Szinnyei József (1909): Táncsics Mihály. In: *Magyar írók élete és munkái*, 13. kötet, <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-irok-elete-es-munkai-szinnyei-jozsef-7891B/t-AF349/tancsics-mihaly-AF74C/>.

Szörényi László (1985): Táncsics szépirodalmi művei és önéletrajza. In: Simonné Tigelmann Ilona (1985): *Táncsics Mihály. A Magyar Történelmi Társulat, az Irodalomtörténeti Társaság és a Komárom megyei Múzeumok Igazgatósága által 1984. május 7–8-án Tatán rendezett tudományos ülés előadói anyaga*. Tata: Tudományos Füzetek 1, 68–82. o., <http://mek.oszk.hu/09600/09600/09600.pdf>.

Táncsics Mihály (1844/1846): *Sajtószabadságról nézetei egy rabnak*. Második kiadás. London: Paternoster Row.

Táncsics Mihály (1844/1846/1947): *Sajtószabadságról nézetei egy rabnak*. Supka Géza tanulmányával. Budapest: Új Idők Irodalmi Intézet RT. (Singer és Wolfner). (Az 1846-os kiadás faksimile újranyomása.)

Táncsics Mihály (1984 [1844]): *Sajtószabadságról nézetei egy rabnak*. Budapest: Magvető Könyvkiadó. (Gondolkodó Magyarok) Az előszót és a jegyzeteket írta, és a sorozatot szerkesztette: Szigethy Gábor.

Táncsics Mihály (1844/2003): *Sajtószabadságról nézetei egy rabnak*. Az előszót és a jegyzeteket írta, és a sorozatot szerkesztette Szigethy Gábor Budapest: Neumann Kht., <https://mek.oszk.hu/06100/06110/html/http://mek.oszk.hu/06100/06110/06110.pdf>.

Táncsics Mihály (1844/1846/2007): *A sajtószabadságról*. Budapest: Farkas Lőrinc Imre Kiadó. (A *Sajtószabadságról nézetei egy rabnak* újrakiadása.)

Táncsics Mihály (1873–1885/2011): *Életpályám*. Budapest: Fapadoskönyv.hu, <https://www.scribd.com/book/303492751/Eletpalyam>.

Teleki Sándor (1879–80/1958): *Teleki Sándor emlékezései*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.

Teleki Sándor (1879–80/1973): *Emlékezzünk régiekről*. Bukarest: Kriterion Kiadó.

Unger Mátyás (1985): A tankönyvíró Táncsics. In: Simonné Tigelmann Ilona (1985): *Táncsics Mihály. A Magyar Történelmi Társulat, az Irodalomtörténeti Társaság és a Komárom megyei Múzeumok Igazgatósága által 1984. május 7–8-án Tatán rendezett tudományos ülés előadói anyaga*. Tata: Tudományos Füzetek 1, 83–88. o., <http://mek.oszk.hu/09600/09600/09600.pdf>.

Vörös Antal (1958): Táncsics Mihály kiadatlan cikke a sajtószabadságról és a cenzúráról. *Történelmi Szemle*, 1. évf. 55–75. o.

Abstract in English

Censorship murders ideas. Mihály Táncsics on press freedom and the public sphere: a 21st century perspective

This paper analyses the sources, historical and biographical context and political significance of *Freedom of the press: Views of a prisoner*, an influential book in 1844 by Mihály Táncsics (1799–1884). Táncsics was a radical democratic, left-wing Hungarian writer, teacher, publisher and politician. He played an important role in the 1848 anti-Habsburg democratic revolution and as the publisher of the first peasant and worker newspapers in Hungary. The American constitutional and press system served as Táncsics' main inspiration for the demand for unrestricted press freedom. His other sources included Enlightenment ideas (rationality, natural law and social contract theory), Hungarian progressive patriotic reformism of the early 19th century, and utopian socialism. Although Táncsics as a theorist of press freedom became rather influential, his plebeian press publishing efforts remained limited, due to low literacy rates among peasants and the slow post-feudal development of social structure in Hungary. In general, people's Enlightenment or deep Enlightenment (as opposed to elite Enlightenment) could not take place in the country. This pattern has *longue durée* consequences for media-politics relations and the chances for democratisation in Hungary.

Keywords: bourgeois public sphere, censorship, deep Enlightenment, media freedom, plebeian public sphere, press history, print culture, printing, samizdat, tamizdat

Sükösd Miklós médiakutató, politológus, szociológus, a Koppenhágai Egyetem Kommunikáció Tanszékének docense. Kutatási területei a posztkommunista média (Közép- és Kelet-Európában, Oroszországban és Kínában); sajtó-, média- és cenzúratörténet; zöld, környezeti kommunikáció. Legutóbbi könyve: Peggie Valcke, Miklós Sükösd and Robert Picard (eds.): *Media Pluralism and Diversity: Concepts, Risks and Global Trends* (Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan, 2015).